

عطر خوش جان

»

تأویل خواب و رؤیا

عبد الغنی بن اسماعیل نابلسی

عبد الغنی بن اسماعیل نابلسی

ترجمہ:

سید ناصر طباطبائی

انشارات مولیٰ

سوشناسه: نابلسی، عبدالغنی بن اسماعیل، ۱۰۵۰ - ۱۱۴۳ ق.

Nabulusi, Abd al- Ghani

عنوان قرارداد: تعطیر الانام فی تعبیر المنام فارسی

عنوان و نام پدیدآور: تعطیر الانام فی تعبیر المنام - عطر خوش جان در خواب و رؤیا:

عبدالغنی نابلسی: ترجمه سیدناصر طباطبایی.

مشخصات نشر: تهران: مولى، ۱۳۹۳

مشخصات ظاهری: چهل و شش، ۶۳۴ ص.

شابک: 978-964-2671-96-0

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

عنوان دیگر: تعبیر خواب.

موضوع: خوابگزاری

شناسه افزوده: طباطبایی، سیدناصر، ۱۳۴۳ - مترجم

رده بندی کنگره: ۱۳۹۳ ۲۳۰۴۱ ن/ع/۸۸-BF1۰

رده بندی دیویی: ۱۳۵/۵

شماره کتابشناسی ملی: ۳۵۲۸۳۲۵

اشارات مولى

تهران: خیابان انقلاب - چهارراه ابوریحان - شماره ۱۰۸، تلفن: ۶۶۴۰۰۷۹ - ۶۶۴۰۰۷۹ نمابر: ۶۶۴۰۰۷۹

www.molapub.com • Email: molapub@yahoo.com

تعطیر الانام فی تعبیر المنام، عطر خوش جان در خواب و رؤیا

عبدالغنی بن اسماعیل نابلسی

ترجمه: سید ناصر طباطبایی • ویراستار: مهناز رئیس‌زاده

چاپ اول: ۱۳۹۳=۱۴۳۵ • ۵۲۰ نسخه ۲۲۲/۱
۹۳

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۶۷۱-۹۶-۰ ISBN: 978-964-2671-96-0

حروفچینی: کوشش • لیتوگرافی: طیف نگار • چاپ: ایران مصور • صحافی: نوری

کلیه حقوق مربوط به این اثر محفوظ و متعلق به اشارات مولى است

اشارات مولى

۵۵۰۰۰۰ ریال

فهرست مطالب

۷	مقدمه‌ی مترجم
۷	مختصری از سرگذشت مؤلف
۷	خواب و رؤیا
۱۴	خوابگزاری
۱۵	خواب‌پردازی
۱۷	عبیر خواب
۱۹	خوابگری از دیدگاه کتاب و سنت و سیر تاریخی آن
۳۳	زیگموند فروید و تئوری تعبیر رؤیا
۳۷	دیدگاه کارل یونگ درباره‌ی فعالیت روانی در خواب
۴۱	مقایسه دیدگاه فروید و یونگ درباره‌ی خواب
۴۲	حروف از دیدگاه فیلسوفان و عرفا
۴۴	درباره‌ی این کتاب، و این‌که چه کسانی را به کار می‌آید

تعطیر الاله فی تعبیر الموم

عطر خوش جان در تاویل خواب و رؤیا

(۳-۵۶۷)

۳	مقدمه‌ی مؤلف
۳	درستی رؤیا
۳	مبانی تعبیر رویا
۷	فهرست منابع کتاب
۹	سراغاز
(۵۶۷-۳)	موضوعات کتاب

فهارس (۵۶۹-۶۳۴)

۵۶۹	فهرست ترتیبی
۶۰۲	فهرست الفبایی

مقدمه‌ی مترجم

مختصری از سرگذشت مؤلف

شیخ عبدالعزیز بن اسماعیل بن عبدالغنی بن احمد بن ابراهیم، معروف به نابلسی (۱۰۵۰-۱۱۴۳ق) از مشهورترین متفکران و مصنفان فراوان اثر دمشق است. در دمشق ولادت یافت و در دوازده سالگی پدرش درگذشت. پس از تحصیل فقه، اصول، حدیث، معانی و بیان، به کار تدریس و تألیف پرداخت و در مباحثی از قبیل «تصور»، «شفرنامه»، علوم ادبی، لغت، شعر و منطق آثاری از خود به جای گذاشت.

وی حنفی مذهب بود و به دلالت سید عبدالرحمن کیلانی به طریقت نقشبندی قادری درآمد و در کتب ابن عربی و دیگر کتب صوفیه به تحقیق و مطالعه پرداخت. مردی کثیرالسفر بود و سفری به بغداد کرد و روزگاری را در آنجا گذراند و از آن پس در لبنان، دمشق، مصر، حجاز و طرابلس سیر و سیاحت کرد و سرانجام به دمشق بازآمد و در صالحیه‌ی دمشق تمام کرد. در سال ۱۱۴۳ هـ. ق در همان جا درگذشت.

خواب و رؤیا

پدیده‌ی رؤیا دیدن نشان می‌دهد که ما هنگام خواب نیز فکر می‌کنیم، هر چه به تفکر در رؤیا دیدن، از جهاتی با تفکر در بیداری فرق دارد. این واقعیت که رؤیاهای خود را به یاد می‌آوریم نشان می‌دهد که هنگام خواب خاطره‌هایی تشکیل می‌شود. دنیای خواب سراسر سکوت و سکون نیست، برخی مردم در خواب راه می‌روند. وقتی در خواب هستیم حساسیت خود در برابر محیط را به طور کامل از دست نمی‌دهیم. مثلاً صدای گریه‌ی طفل، والدین ما را از خواب بیدار می‌کند. علاوه بر این

خواب بی طرح و نقشه هم نیست. مثلاً بعضی افراد می توانند تصمیم بگیرند که در ساعت معینی از خواب بیدار شوند و موفق هم می شوند. در این قسمت، جنبه هایی از خواب و رؤیا را بررسی خواهیم کرد.

مراحل خواب

برخی افراد خیلی راحت از خواب بیدار می شوند، در حالی که برخی دیگر را به زحمت می توان بیدار کرد. پژوهش هایی که از دهه ی ۱۹۳۰ آغاز شد، روش های ظریفی برای اندازه گیری عمق خواب و همچنین برای تعیین زمان وقوع رؤیا به دست داده اند. در این پژوهش ها از ابزارهایی استفاده می شود که تغییرات الکتریکی پوست سر را که با فعالیت خودانگیخته مغز حین خواب مرتبط است، و نیز حرکات چشم که در ضمن رؤیا دیدن روی می دهد، اندازه گیری می کنند. نمودارهایی که از ثبت تغییرات الکتریکی پوست یا امواج مغزی به دست می آید نگاره ی الکتریکی (الکترو آنسفالوگرام)^۱ یا بی.بی.جی نامیده می شود.

بی.بی.جی، مناسط بتکامل الکتریکی پرنوسان هزاران نورونی را که در سطح قشر مخ زیر الکتروود قرار دارند، اندازه گیری می کند. هر شخص نسبتاً ابتدایی از فعالیت مغز است، اما در پژوهش های مربوط به خواب بسیار سودمند واقع شده است.

تجزیه و تحلیل امواج مغزی نشان می دهد که خواب شامل پنج مرحله است: چهار مرحله خواب با عمق های متفاوت و مرحله ی پنجم به خواب عمیق همراه با حرکات سریع چشم^۲ یا آر.بی.ام. وقتی کسی چشمانش را می بندد و در حالت آرمیده یی قرار می گیرد، معمولاً موج های مغزی او طرح منظمی شامل ۸ تا ۱۲ هرتز (چرخه در ثانیه) دیده می شود. این امواج را امواج آلفا^۳ می نامند. در مرحله ی اول خواب، از نظم موج های مغزی و دامنه ی آنها کاسته می شود. ویژگی دوم خواب، نمایان شدن دوک ها^۴ (مجموعه های کوچک و منظمی از پاسخ های آلفا) است. این دوک ها تا ۱۶ هرتز همراه با افت و خیزهای تند و گهگاهی در سراسر دامنه ی بی.بی.جی است که آن را موج K^۵ می گویند. مراحل سوم و چهارم خواب که از مراحل قبلی نیز عمیق ترند با امواج کند (یک تا هشت هرتز) مشخص می شود و به امواج دلتا^۶ مشهورند. معمولاً بیدار کردن شخص خفته طی مرحله های ۳ و ۴ بسیار دشوار است.

توالی مرحله های خواب: در بزرگسالان حدود یک ساعت پس از به خواب رفتن، تعبیر دیگری روی می دهد. بی.بی.جی فعالیت شدیدی را ثبت می کند. حتی شدیدتر از زمانی که شخص بیدار است. ولی شخص بیدار نمی شود. الکتروودهای نزدیک چشم ها حرکت های سریعی را در چشم ثبت

1. electroencephalogram (EEG) 2. rapid eye movement (REM) 3. alpha waves

4. spindle 5. K-complex 6. delta waves

می‌کنند. این حرکات سریع چشم چنان مشخص‌اند که می‌توان آن‌ها را زیر پلک‌های بسته نیز مشاهده کرد. این مرحله از خواب را خواب آری‌ام و چهار مرحله دیگر را خواب غیر آری‌ام^۱ نامیده‌اند.

این مراحل مختلف خواب در طول شب تکرار می‌شوند. خواب با مراحل غیر آری‌ام شروع می‌شود و شامل چند چرخه هر یک متشکل از مقداری خواب آری‌ام، و مقداری خواب غیر آری‌ام است. الگوی چرخه‌های خواب با افزایش سن تغییر می‌کند. برای مثال نوزادان تقریباً نیمی از مدت خواب خود را در خواب آری‌ام، می‌گذرانند. این نسبت در پنج سالگی به ۲۰ تا ۲۵ درصد مدت خواب کاهش می‌یابد و از آن به بعد کم و بیش ثابت می‌ماند. تا این که در سنین کهنه‌ت به ۱۸ درصد یا کمتر کاهش می‌یابد. افراد مسن‌تر، مرحله‌های ۳ و ۴ را معمولاً مدت کوتاه‌تری تجربه می‌کنند و بیندیهایی شبانه بیشتری و طولانی‌تری دارند. به نظر می‌رسد با فرارسیدن پیری نوعی بی‌خوابی طبیعی در میان آدمیان ظاهر می‌شود.

نظریه‌ی خواب

چرا در موقع زمینی بیداریم و در مواقع دیگر به خواب می‌رویم؟ دو پژوهشگر پیش‌تاز درباره‌ی خواب، دیل ادگار^۲ و ویلیام دمنت^۳ (۱۹۶۲)، الگوی فرآیند متضاد را درباره‌ی خواب و بیداری عرضه کردند. طبق این الگو، مغز برای دو فرآیند متضاد است که تمایل ما به خوابیدن یا بیدار ماندن را کنترل می‌کنند: یکی سائق خواب عادلانه و دیگری فرآیند هشیار ساز وابسته به ساعت. خواب تعادل حیاتی فرآیندی فیزیولوژیایی است که در جهت تأمین مقدار خواب لازم برای دستیابی به سطح هشیار ی پایدار در طول روز، این فرآیند در سراسر شب در کار است، اما در طول روز نیز فعالیت دارد. در طول روز نیاز به خواب دائماً انباشته می‌شود. اگر شبی بسیار کم خوابیده باشیم، موارد به خواب رفتن در طول روز بعد چشمگیر خواهد بود.

فرآیند هشیار ساز وابسته به ساعت را عامل معروف به ساعت ریست^۴ کنترل می‌کند که شامل دو ساختار عصبی ظریف است در مرکز مغز. این ساعت ریسته تغییرات روانشناختی، و فیزیولوژیایی، از جمله دوره‌های هوشیاری را کنترل می‌کند که اصطلاحاً به‌وسیله‌ی شبانه‌وزی نامیده می‌شوند. زیرا تقریباً هر ۲۴ ساعت روی می‌دهند، ساعت زمینی تحت تأثیر نور دارد. روشنایی روز به ساعت زمینی علامت می‌دهد تا ترشح ملاتونین، یعنی هورمونی را که موجب خواب می‌شود، متوقف کند.

این دو فرآیند متضاد یعنی خواب تعادل حیاتی و فرآیند هوشیار ساز وابسته به ساعت، با

1. NREM (non-rapid eye movement)
2. Dale Edgar
3. William Dement
4. Biological Clock

همدیگر تعامل می‌کنند و چرخه‌ی شبانه‌روزی خواب و بیداری را به وجود می‌آورند. اینکه در هر وقت مفروض به خواب رویم یا بیدار شویم به نیرومندی نسبی این دو فرآیند وابسته است. در طول روز معمولاً فرآیند هوشیار ساز وابسته به ساعت بر سائق خواب تسلط دارد، اما هنگام شب همچنان که میل به خواب نیرومندتر می‌شود، هوشیاری کاهش می‌یابد. در اواخر شامگاه ساعت زیستی نافع‌ال می‌شود و ما به خواب می‌رویم.

رویا

خواب دیدن یکی از حالت‌های هوشیاری دگرگون است که در آن تصویرهای ذهنی به یاد می‌ماند و صحنه‌های خیالی موقتاً با واقعیت بیرونی اشتباه گرفته می‌شوند. محققان هنوز نمی‌دانند چرا سولاً مردم خواب می‌بینند، چه رسد به این که بدانند چرا چیزهای خاصی را خواب می‌بینند. با این حال، استفاده از روش‌های نوین پژوهش به پرسش‌های زیادی درباره‌ی رؤیا پاسخ داده شده است که بعضی از آن‌ها در این بررسی می‌شوند.

آیا همه خواب می‌بینند؟ با این که اغلب مردم رؤیاهای خود را صبح روز بعد به یاد نمی‌آورند، شرایط مربوط به خواب بی‌آرامی از آن است که فراموش‌کنندگان رؤیا به اندازه‌ی به یاددارندگان رؤیا، خواب می‌بینند. اگر کسانی را که سوگند می‌خورند در تمام عمر خود خواب ندیده‌اند به آزمایشگاه پژوهش درباره‌ی رؤیا ببرند و آن‌ها در حالت خواب آری. ام بیدار کنند، خواهید دید که به اندازه‌ی دیگران رؤیای خود را به یاد می‌آورند. کسی که می‌گوید: من هیچ وقت خواب نمی‌بینم، معنایش آن است که نمی‌تواند رؤیاهای خود را به یاد بیاورد.

پژوهشگران، برای تبیین تفاوت‌هایی که در میزان یادآوری رؤیا دیده می‌شود، چند فرضیه ارائه داده‌اند. طبق یکی از این فرضیه‌ها فراموش‌کنندگان رؤیا کمتر از به یاددارندگان آن می‌توانند رؤیاهای خود را به خاطر بسپارند. بنا به فرضیه‌ی دیگر، برخی افراد در حالت خواب آری. ام نسبتاً راحت بیدار می‌شوند و به این ترتیب رؤیاهای بیشتری را به خاطر می‌آورند تا کسانی که خواب عمیق‌تری دارند. در مقبول‌ترین الگویی که در مورد یادآوری رؤیا عنوان شده، از این نظر چندانی می‌شود که حامل عمده در این زمینه رویدادهایی است که به هنگام بیدار شدن رخ می‌دهد. طبق این فرضیه، تحکیم رؤیا در حافظه منوط به این است که بلافاصله بعد از بیداری، یک دوره کوتاه سری از عوامل منوط وجود داشته باشند تا رؤیا بتواند در حافظه اندوخته شود.

اگر موقع بیدار شدن سعی کنیم رؤیایی را که می‌دیدیم به یاد بیاوریم، بخشی از محتوای رؤیا به یاد خواهد آمد. بدون چنین تلاشی، رؤیا به سرعت محو می‌شود. ممکن است بدانیم که خوابی

دیدهایم اما نتوانیم محتوای آن را به یاد بیاوریم. اگر می‌خواهید رؤیاهایتان را به یاد آورید، مداد و کاغذی در دسترس بگذارید و به خود بگویید که می‌خواهم هنگامی که خواب می‌بینم بیدار شوم. به محض بیدار شدن سعی کنید جزئیات رؤیا را به یاد بیاورید و آن‌ها را یادداشت کنید. همراه پیشرفت در یادآوری رؤیاها، دنبال الگوهای رؤیاهایتان بگردید. به هر چیزی که به نظر تان عجیب بیاید توجه کنید و به خود بگویید که اگر این رویداد تکرار شود، نشانه‌ی بی‌است از خواب دیدن، البته اگر این کار را دنبال کنید، مقداری کم‌خواب می‌شوید.

ساعت زمان رؤیا: طول بعضی رؤیاها یک آن بیش به نظر نمی‌رسد. مثلاً با صدای زنگ ساعت بیدار می‌شویم و خاطره‌های درهمی از آتش‌سوزی و دود و ماشین‌های آتش‌نشانی و صدای گریه‌های زیر آن‌ها را به یاد می‌آوریم. از آن جا که ساعت هنوز هم زنگ می‌زند، می‌پذیریم که رؤیاها ما نشان‌دهنده‌ی زمان‌ها بوده است. اما پژوهش‌ها نشان می‌دهند که صدای زنگ ساعت یا هر صدای دیگر فقط موجب فراخوانی صحنه‌ی کاملی از خواب می‌شود. نظیر این تجربه در طول بیداری هم روی می‌دهد و آن وقتی است که شما به خواب می‌روید، خزانه‌ی سرشار از خاطره‌ها برمی‌انگیزد. با اشاره به یک بررسی در زمینه‌ی آرمی‌م می‌توان به مدت زمان رؤیاهای معمولی پی برد. در این بررسی آزمودنی‌ها را از خواب بیدار می‌کردند تا رؤیای خود را با لال‌بازی نمایش دهند. وقت لازم برای نمایش رؤیا به شیوه‌ی لال‌بازی، مازاد مدت زمان خواب آرمی‌ام بود. و این می‌رساند که در رؤیا، رویدادها معمولاً همان قدر به طول می‌انجامد که در زندگی واقعی.

آیا مردم می‌دانند چه وقت خواب می‌بینند؟ پاسخ این است که بعضی وقت‌ها بلی. می‌توان به افراد یاد داد که تشخیص دهند کی خواب می‌بینند. و این آگاهی، مزاحم جریان خودجوش رؤیا نیست. برای مثال، می‌توان به آموزندگان یاد داد که هر وقت احساس کردند خواب می‌بینند کلیدی را فشار دهند.

بعضی از مردم رؤیاهای روشنی دارند. در این نوع رؤیا رویدادها همان طبیعی و عاری از خصوصیات عجیب و غیرمنطقی رایج در رؤیاها به نظر می‌آیند که خواب‌بینندگان احساس می‌کنند بیدار و هوشیار است. افرادی که رؤیای روشن می‌بینند اظهار می‌دارند که در رؤیاهای خود دست به آزمایش‌هایی می‌زنند تا بدانند واقعاً بیدارند یا خواب می‌بینند. آن‌ها همچنین گزارش می‌دهند که گاهی در رؤیای خود بیدار شدن دروغین را خواب می‌بینند. برای مثال، یک بیننده‌ی خواب روشن در یکی از رؤیاهایش متوجه شد که دارد خواب می‌بیند و برای آزمایش قدرت کنترل خود بر خواب تصمیم گرفت تا کسی را صدا کند. وقتی دست به جیبش برد تا ببیند پول دارد به راننده بدهد یا نه، فکر کرد که بیدار شده و متوجه سکه‌هایی شد که روی رختخوابش پراکنده بود. در این لحظه واقعاً بیدار شد و دید که در وضعیت دیگری دراز کشیده است. و البته از سکه‌ها هم خبری نبود. توجه داشته

باشید که انگشت شمارند افرادی که به طور منظم خواب‌های روشن می‌بینند.

آیا می‌توان محتوای رؤیاهای خود را کنترل کرد؟ روانشناسان نشان داده‌اند که محتوای رؤیا را می‌توان تا حدودی کنترل کرد. برای این منظور به آموزندگان پیش از خواب مطالبی را تلقین می‌کنند، و بعد به تحلیل و بررسی رؤیاهایی می‌پردازند که آن‌ها به دنبال تلقین، در خواب دیده‌اند. در زمینه‌ی تلقین ضمنی پیش از رؤیا، پژوهشگران در مورد تأثیر زدن عینک شیشه قرمز طی چند ساعت پیش از خواب بر رؤیاهای دست به بررسی زدند. اگرچه در این مورد هیچ‌گونه تلقینی در کار نبود آموزندگان نیز از هدف آزمایش بی‌خبر بودند. با این حال بسیاری از آن‌ها گزارش دادند که رؤیایی با زمینه‌ی قرمز داشته‌اند. در تحقیقی درباره‌ی تأثیر تلقین صریح پیش از رؤیا، از آموزندگان خواسته شد سه کتبی رؤیاهایی مربوط به یک ویژگی شخصیتی موردپسند خود ببینند. اغلب آموزندگان دست‌کم یک بار گزارش کردند که ویژگی شخصیتی دلخواه آنان در آن نمایان بود. به رغم این یافته‌ها، شاید حاکم از این که بتوان محتوای رؤیا را کنترل کرد ناچیز است.

نظریه‌های مربوط به خواب همراه با رؤیا

یکی از نخستین نظریه‌ها در مورد کارکرد خواب همراه با رؤیا به وسیله‌ی زیگموند فروید ارائه شده است. فروید در کتاب «تعبیر رؤیا» (۱۹۰۰)، این نظر را مطرح ساخت که رؤیاهای «شاهراهی برای شناخت فعالیت‌های ناهوشیار» به دست می‌دهند. او بر این باور بود که رؤیا کوششی در کسوت بدل برای برآورده ساختن امیال است. فروید می‌گوید این بود که رؤیاهای متأثر از امثال، نیازها یا اندیشه‌هایی هستند که برای فرد غیر قابل بخشش بوده، و بنابراین با ناهوشیار رانده شده‌اند. این امیال و اندیشه‌ها محتوای نهفته‌ی رؤیا هستند. فروید کلیه‌ی پانچین یا مأمور سانسور را به عنوان استفاده‌ی برای توضیح جریان تبدیل محتوای نهفته‌ی محتوای آشکار به کار برد. به گفته‌ی فروید این مأمور سانسور از شخص خفته حفاظت می‌کند و او را قادر می‌سازد که تکانه‌های واپس‌رانده را به صورت نمادین بیان کند و در عین حال از احساس گناه یا اضطرابی که در صورت بیان آنها در قالب هوشیارانه و غیرمبدل گریبانگیرش می‌شد، مصون بماند.

بنا به نظر فروید، تبدیل محتوای نهفته‌ی رؤیا به محتوای آشکار، از طریق عمل رؤیا انجام می‌شود. وظیفه‌ی این فرآیند این است که مواد ناهوشیار به نحوی رمزگردانی شوند تا به شکل بایند که بتوانند وارد حیطه‌ی هوشیاری شوند. با این همه، گاهی عمل رؤیا موثر نمی‌افتد و اضطراب موجب بیدار شدن خواب‌بیننده می‌شود. رؤیا اساساً بیانگر برآورده شدن امیال یا نیازهایی است که سبب دردناک یا گناه‌آمیز بودن بیش از حدشان، شخص نمی‌تواند هوشیارانه به وجود آن‌ها اذعان کند.

پژوهش‌های بعدی موجب چالش بر سر جنبه‌هایی از نظریه‌ی فروید گردید. پس از کندوکاو در چیزی و چند تحقیق درباره‌ی خواب دیدن، فیشر و گرینبرگ به این نتیجه رسیدند که شواهد کافی

نشان می‌دهند محتوای رؤیاها معنای روانشناختی دارند، اما شواهدی در تأیید نظر فروید درباره‌ی تمایز بین محتوای نهفته و آشکار رؤیا وجود ندارد. از این رو، هر چند غالب روانشناسان از نتیجه‌گیری کلی فروید مبنی بر تمرکز رؤیا بر مطالب هیجانی حمایت می‌کنند، در عین حال در مورد مفهوم عمل رؤیا و این که رؤیاها برای برآورده ساختن امیال‌اند، تردید دارند.

پس از فروید، برای تبیین نقش خواب و رؤیا، نظریه‌های گوناگونی مطرح شد. مثلاً به نظر اوانز، خواب، به ویژه خواب آر.بی.ام، دوره‌یی است که طی آن مغز از دنیای بیرونی فارغ می‌شود و از این فضا برای سازماندهی اطلاعاتی که در طول روز دریافت داشته و تلفیق آن‌ها با محتوای حافظه سود می‌برد. از پردازشی که در حین خواب آر.بی.ام انجام می‌شود آگاهی هوشیارانه نداریم. اما مغز ما در حین خواب دیدن برای زمان بسیار کوتاهی دوباره فعال می‌شود و ذهن هوشیار از بخش کوچکی از تغییرات و سازماندهی مجدد اطلاعاتی که در حال وقوع است آگاه می‌شود. مغز می‌کوشد این اطلاعات را مانند محتوای خواب‌های دریافتی از جهان خارج تعبیر کند با این نتیجه که نوعی شبه رویداد به وجود می‌آید که از ویژگی‌های رؤیا است. به این ترتیب بنا به نظر اوانز، رؤیا عبارت است از زیرمجموعه‌ی کوچکی از این اطلاعات که در جریان خواب آر.بی.ام بازبینی و تنظیم می‌شود، چشم‌اندازی لحظه‌یی از ذهن هوشیار که در صورت بیدار شدن می‌توانیم به یاد بیاوریم. اوانز معتقد است که بر مبنای رؤیاها می‌توان به استنباط‌هایی درباره‌ی پردازشی که در حین خواب آر.بی.ام صورت می‌گیرد دست زد، اما باید توجه داشت که رؤیاها نمونه‌ی بسیار کوچکی برای چنین استنباط‌هایی محسوب می‌شوند.

سایر پژوهشگران رویکرد دیگری دارند. هابسون می‌گوید: مشخصه‌ی رؤیا دیدن تصویرسازی دیداری مانند توهم، بی‌ثباتی زمان و مکان، مشخصات ناتوانی در یادآوری است. از این رو رؤیا شبیه روان‌آشفته‌گی است. رؤیاها را دارای کارکرد حل مسئله می‌پندارند، اما به این نظریه در زمینه‌های روش‌شناختی انتقاد شده است. علاوه بر این، محتوای رؤیاها معمولاً به تناسب فردیت، جنسیت و شخصیت خواب‌بیننده تفاوت می‌کند که نشان می‌دهد رؤیاها بخشی معنی‌روانشناختی دارند. منظور این است که هر چند امکان دارد محتوای رؤیا منعکس‌کننده‌ی تعارض‌های شخصی باشد، اما نه به این معنا که کارکرد رؤیاها، حل تعارض‌ها است.

در این چشم‌انداز بد نیست بدانیم که تقریباً در نیمی از همه‌ی رؤیاها، عنصری از گذشته‌ی روز گذشته وجود دارد. علاوه بر این، هیجان‌های منفی در رؤیا بیشتر از هیجان‌های مثبت است. از این رو، نمی‌توان رؤیاها را دنباله‌ی ساده‌ی فعالیت‌های روز دانست. از سوی دیگر، پژوهشگران مکرراً دریافته‌اند که محتوای رؤیای افراد در طول سال‌ها و دهه‌ها دارای همسانی فراوان است.

علاوه بر این‌ها، تحلیل رؤیاها حاکی از شباهت‌ها و تفاوت‌های معنادار سنی، جنسی و میان‌فرهنگی در محتوای آن‌ها است و منجر به آن شده که رؤیا فرآیند شناختی نیز به شمار آید. یکی

از نخستین پژوهشگران در این زمینه خاطرنشان ساخته است که رؤیاها بیانگر تصورات و علایق هستند. اما رؤیا از این جهت با تفکر بیداری تفاوت دارد که فاقد هدفمندی و اندیشه‌ورزی است. بنابراین در دیدگاه این نظریه‌پردازان احتمال ندارد خواب دیدن دارای کارکرد حل مسأله باشد، بلکه به شهادت پیوستگی محتوای رؤیا با افکار و رفتار بیداری، فعالیتی است شناختی. دامه‌پوف می‌گوید: «اموری که مردم در رؤیاهای خود آشکار می‌کنند همان چیزهایی است که در زندگی بیداری دارند. مردم در خواب چیزهایی می‌بینند که در بیداری درباره‌ی آن‌ها فکر می‌کنند یا کاری انجام می‌دهند.»

خوابگزاری

تعبیر رؤیا یا تعبیر خواب، یعنی آن چه آدمی در حال خوابیدن می‌بیند، بیان و تفسیر آن را به فارسی «خواب‌گزی» و نوشتارهای مربوط بدان را «خواب‌نامه» گویند. به قول ابن خلدون «خوابگزاری از دانش‌های دهری است که میان ملت مسلمان از هنگامی که علوم به صورت فن و صنعت درآمد و مردم در باره‌ی آن بنا به تألیفات پرداخته‌اند، این دانش متداول شده است. اما خواب و تعبیر آن میان اسلاف وجود داشتند چنان که میان اخلاف هست. و میان ملت‌ها و اقوام پیش از اسلام نیز رایج بوده است. زیرا خواب دیدن نور بشر بوده و مورد داشته و ناچار آن را تعبیر می‌کرده‌اند. چنان که یوسف صدیق بدان سان که در قرآن آمده خواب را تعبیر می‌کرد. همچنین در حدیث از پیامبر اسلام (ص) روایت شده است که: رؤیا یکی از مدرکات شایب است. همچنین پیامبر (ص) گفت: «رؤیای شایسته یکی از چهل و شش قسمت نبوت است». و فرمود: «از اشارت‌دهنده‌ها چیزی به جز رؤیای شایسته باقی نمانده است که مرد صالح آن را می‌بیند یا برای کسی می‌بینند و نخستین نوع وحی که بر پیامبر (ص) روی داد رؤیا بود.»

قرآن کریم نیز راجع به رؤیا و رؤیای صالحه یا صادق و اضراب احلام و همچنین تعبیر یا تأویل رؤیا اشارات متعددی در آیات کریمه نموده است. بدین سان، هر یک از انواع انسان خواب را علت آن چه در عالم خارج رخ خواهد داد، یا علامتی از برای آن پنداشته است. مگر آن خواب‌گزاران مردمی محترم بودند و غالباً پادشاهان و امیران در دربار و دستگاه خود معبران خاص را داشتند. در خوابگزاری کتب و رسالات بسیار به زبان‌های سریانی، عبری، عربی و فارسی نوشته شده است. در زبان فارسی، از جمله کتابی قدیمی و بسیار معروف به نام «کامل‌التعبیر» تألیف ابوالفضل جیش‌تقلیسی هست که به طبع رسیده است. لیکن مشهورتر در میان ملل اسلامی، همانا «کتاب‌دانیال» نبی است که گفته‌اند خلیل اصفهانی آن را از سریانی به عربی برای خلیفه «المهدی» عباسی ترجمه کرده است. دیگر «کتاب ابن‌سیرین» است که خصوصاً مستند اغلب خوابگزاری‌هاست و نسخ متعدد و تحریرهای بسیار از آن یاد گردیده است.

صورت انشایی غالب خوابگزاری‌ها همین عبارت شرطی «اگر ببیند» و خبرهای آن‌ها «چنان شود» و اساس تألیف آن‌ها طبقه‌بندی اشیای خارجی است. برخی از خوابنامه‌ها به صورت فرهنگ و واژه‌نامه، چنان تدوین شده‌اند که اسامی اشیاء و بعضاً اسامی معنی و افعال به ترتیب تهجی با شرح هر یک آمده است. مانند آن‌چه زین‌العابدین شیروانی در آخر کتاب بستان السیاحه، به عنوان تعبیر خواب پیوسته است.

خوابگزاری‌های شیعی و اهل تصوف، حاوی بسیاری از اقوال ائمه اطهار(ع) و اولیای الهی و اسباب کرامات است. بلکه تعبیر مروی از آن‌ها خود جزء خارق عادات و کرامات ایشان یاد گردیده است.

خوابنامه

با تعبیر کتب‌های خواب، آن‌چه فقط تحت همین عنوان در فهرس آمده، بعضاً به عربی و اغلب به فارسی، خواه به خط یا به نظم، فهارسی اثر به استقصاء رسیده است، که از این قرارند:

۱. خوابنامه ابن سیرین: ابوالمکارم محمد بن سیرین مصری (۳۳- ۱۱۰ ق) از تابعان، که اقوال و آرای بسیاری در خوابگزاری به نسبت بافته، مجموعاً کتاب یا رسالاتی در این باب به نام او تدوین گردیده است. از جمله یکی «تعبیر المنام» به عربی در مجموعه‌ی کتابخانه مجلس شورای اسلامی ایران در ۲۴ باب اما ترجمه‌ی فارسی منسوب بدو، نسخه‌ی با نام «تعبیرنامه» یا «خوابنامه» در ۵۹ باب شناخته آمده که در مقدمه‌ی آن مؤلف شرف‌الدین محمد و مترجم محمد بن سیرین یاد گردیده است. این نسخه در کتابخانه‌ی دانشگاه پنجاب لاهور (ش ۴۱۰، ۲۸۱) موجود است. نسخه‌ی دیگری از خوابنامه محمد بن سیرین و ابرهیم بن عبدالله کرمانی که اسامی و افعال معبران بوده‌اند به شمار آمده است و آن حاوی یک مقدمه و ۱۰۰ باب و یک خاتمه تعبیر در خواب است. پیداست که گردآورنده کسی دیگر است. و نسخه‌ی در کتابخانه ملی (ش ۱۹۱۰ ف) مضبوط می‌باشد. خوابنامه‌ی ابن سیرین به نظم فارسی هم درآمد، چنان که نسخه‌ی از آن که هر بیت درباری از آن است و میان هر دو بیت عنوان مطلب نوشته آمده، سابقاً متعلق به کتابخانه مرحوم دکتر مفتاح بوده است.
۲. خوابگزاری تفلیسی: تحریر دیگری است از کتاب کامل التعبیر حکیم کمال الدین ابن اسفندیار جیش تفلیسی (سده‌ی ششم هجری) نسخه‌ی از آن در کتابخانه‌ی وزیری یزد و فیلم آن در دانشگاه تهران موجود است.

۳. خوابگزاری: کتابی کهن به فارسی با نسخه‌ی مرحوم دکتر مهدی بیانی / فیلم‌های دانشگاه تهران و در موزه‌ی قونیه ترکیه فیلم‌های دانشگاه تهران که ایرج افشار آن را شناسانده و چاپ کرده است.

۴. خوابگزاری ناشناخته: به زبان فارسی در دو قسم: ۱. در اصول که ۳۵ باب است. ۲. در فروغ که ۵۲ باب است.

۵. خوابنامه بوعلی قلندر: ظاهراً به قلم شرف‌الدین ابوعلی هندی پانی پتی متوفای ۷۲۴ ق که منظوم است.

۶. تعبیر خواب حکمای هند که در مجموعه کتابخانه‌ی حمیدیه از آن یاد شده است.

۷. خوابنامه فضل‌الله نعیمی، جلال‌الدین فضل‌الله حروفی نعیمی شاعر (۷۴۱-۷۹۶ ق) که از آغاز جوانی برای مردم خوابگزاری می‌کرد. ظاهراً تعبیرات وی را نصرالله فاتحی گردآورده که به عنوان خوابنامه‌ی فضل‌الله موجود است.

۸. خوابنامه شاه نعمت‌الله ولی کرمانی: یکی به نظم حدود ۲۵۵ بیت و یکی هم به نثر که دستورهای است برای خواب دیدن.

۹. خوابنامه اسحاق اطعمه، جمال‌الدین ابواسحاق شیرازی در خصوص خوراکی‌ها به شیوه‌ی کنزالایمان و تامل آن‌ها، به صورت منظوم و با مقدمه منشور به اهتمام میرزا حبیب اصفهانی.

۱۰. خوابنامه‌ی حکمای انجلی خواجه حسین مشهدی، متوفای ۹۹۶ ق. به صورت منظوم و تنها حاوی ۱۷ بیت است.

۱۱. خوابنامه‌ی منظوم، نسخه‌ی ناقص از سده‌ی ۱۰ یا ۱۱ ق که تنها شامل گفتار ۱۱ تا ۲۱ می‌باشد.

۱۲. خوابنامه‌ی مجلسی، در مجملات مجلسی (۱۰۳۷-۱۱۱۱ ق) بعضی نسخه‌ها در ۵۵ باب و بعضی دیگر در ۶۰ باب است. مؤلف مدتی که آن را از محمدباقر لاهیجی می‌داند و نه از محمدباقر مجلسی.

۱۳. خوابنامه‌ی ناشناخته، به فارسی به ترتیب حروف تہجی برحسب اشکال مرئی در خواب که در شرح هر نام تعبیر آن را از ابن سیرین و دانیال نبی گرفته است.

۱۴. خوابنامه‌ی ناشناخته به فارسی در ۱۲ فصل.

۱۵. خوابنامه سلطانی.

۱۶. خوابنامه‌ی شیروانی، زین‌العابدین مستعلی شاه نعمت‌اللهی متوفای ۱۲۵۳ ق که همچون رساله‌ی مفصل و مستقل در بستان السیاحه مندرج است.

۱۷. خوابنامه یا تعبیرنامه‌ی ناشناخته در ۵۴ باب که عناوین آن کمابیش با خوابنامه‌ی ابن سیرین مشابهت دارد.

۱۸. خوابنامه یا تعبیرنامه‌ی ناشناخته، نثر آمیخته به نظم، در ۳۳ باب.

۱۹. خوابنامه یوسفی، منقول از حضرت یوسف که به دو صورت نظم و نثر به چاپ رسیده است.

۲۰. خوابنامه‌ی منظوم، یک مثنوی در حدود ۳۰۰ بیت، همانند خوابنامه‌ی حضرت یوسف که

در بالا به آن اشاره شد.

۲۱. خوابنامه یا تعبیر خواب ناشناخته، در یک مقدمه و ۱۷ باب و یک مقدمه به اهتمام مولوی خدابخش که در لاهور به چاپ رسیده است.

۲۲. خوابنامه همراه با فالنامه در ۱۲ باب که در لاهور به چاپ رسیده است.

۲۳. خوابنامه یا تعبیر خواب، در اصول و قواعد تعبیر خواب، جزو مجموعه‌ی اعجاز عیسوی همراه با خوابنامه‌ی یوسفی در لاهور به چاپ رسیده است.

۲۴. خوابنامه‌ی سید شبر، موسوی مشعشی خویری نجفی به عربی که به عنوان «تعبیر الرؤیا» هم در شرح حال او یاد کرده‌اند.

۲۵. خوابنامه‌ی مستوفی، میرزا هدایت که رساله‌ی علمی درباره‌ی خواب است بر اساس پیش‌بینی‌های شش راضی طبیعی.

۲۶. خوابنامه به اعتمادالسلطنه یا اسرار انحطاط ایران، همان رساله‌ی «خلسه‌ی مشهور از محمدحسن خان اعتمادالسلطنه» که یک خوابنامه‌ی سیاسی، انتقادی از عهد قاجار ساخته در ۱۳۱۰ ق است.

۲۷. خوابنامه‌ی اثر «ربانعلی» مخلص به اثر، به نظم فارسی و به ترتیب تهجی و با آغاز:

پیغمبر اگر به خواب بیند کارش به دو کون نظام گیرد

۲۸. خوابنامه‌ی بیضایی، روح‌امین به اهتمام آرائی کاشانی به نظم فارسی.

تعبیر خواب

اعتقاد به خواب یا رؤیا در حوزه‌ی همه‌ی ادیان و فرهنگ‌های بشری اعم از یونانی، مصری، هندی، چینی، مسیحی و اسلامی سابقه دارد. در اودیسه‌ی هومر خواب‌ها به دسته‌ی دروغ و راست تقسیم شده است. یکی از کهن‌ترین رؤیاهای صادقه‌ی عصر باستان که درستی تعبیر شده و داستان آن در کتاب مقدس و قرآن مجید آمده است، داستان رؤیای فرعون است که به خواب دید هفت گاو لاغر، هفت گاو فربه را خوردند. هم‌چنین هفت خوشه سبز را در جنب هفت خوشه خشک دید و حضرت یوسف (ع) برای او تعبیر کرد که پس از هفت سال فراوانی نعمت، هفت سال قحط در پیش خواهد بود که تعبیری درست از آب درآمد.

در شرح احوال بعضی از علما و صالحان، به رؤیاهای صادقه که تعبیر راست و درست یافته اشارت شده است. از جمله این که شرف الدین بوسیری (قرن هفتم هجری) شاعر مشهور مصری که قصیده‌یی به نام بُرده در مدح حضرت رسول (ص) سروده بود به بیماری فالج دچار شده بود و پس از سرودن آن قصیده که از سر صدق و اخلاص بسیار سروده بود، شبی پیامبر را در خواب دید که از او

تفقد فرمودند و دست به بدن مفلوج او کشیدند، و همان شب بر اثر همان خواب شفا یافت.

ابوحامد غزالی می نویسد: و ابن عباس یک روز از خواب درآمد، پیش از آن که حسین را بکشند و گفت: انا لله و انا الیه راجعون. گفتند چه افتاد؟ گفت: حسین را بکشند. گفتند چه دانی؟ گفت رسول خدا(ص) را دیدم، با وی آگینه یی پر خون و گفت: نبینی امت من پس از من چه کردند؟ فرزند من حسین را بکشند و این خون وی و اصحاب وی است. به تظلم پیش خدای تعالی می برم. پس از بیست و چهار ساعت خبر آمد که وی را بکشند.

در قرآن مجید بارها به رؤیای صادقه و تعبیر آن اشاره شده است. از جمله در آیه ی ۲۷ سوره ی فتح: «لَقَدْ صَدَّقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الْرُّؤْيَا بِالْحَقِّ = خدا رویای پیامبرش را به صدق پیوست.» که گفته بود اگر خدا بخواهد، گروهی سر تراشیده و گروهی موی کوتاه کرده ایمن بی هیچ بیم به مسجدالحرام داخل شوید و سران تصریح دارند که در این آیه اشاره به رؤیای پیامبر دارد که در آن فتح مکه، که یک سال بعد رخ داد، به او نمایانده شده بود. مورد دیگر در آیه ی ۶۰ سوره ی اسراء است: «وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي آتَى الْإِنْسَانُ إِلَّا نَفْثَةَ اللَّيْلِ لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةِ الْمَلْعُونَةِ فِي الْقُرْآنِ...» و آن چه در خواب به تو نشان دادیم داستانی شجره ی ملعونه چیزی جز آزمایش مردم نبود که در قرآن آمده است... بسیاری از بزرگان و مفسران شیعه از ائم پنج ششم علیهما السلام نقل کرده اند که حضرت رسول(ص) به خواب دیده بود که میمون هایی منام منبر و بالا و پایین می پرند و به دلش بد آمده بود و اندوهگین شده بود و خداوند جبریل را نازل کرد که پیامبر از غلای قهریه ی بنی امیه و صعودشان به جایگاه و منبر او سخن گفت.

علامه ی مجلسی در بحارالانوار چندین رؤای صادقه ی تاریخی را نقل کرده است. از میان همه ی قصص قرآن، داستان حضرت یوسف(ع) بیش از همه با رؤیا و تعبیر رؤیا ربط دارد. در آغاز سوره ی یوسف آمده است که چون یوسف به مصر حاکم رفت، ای پدر من در خواب یازده ستاره و خورشید و ماه را دیدم که سجده ام می کنند. یعقوب گفت: ای پسرکم خواب را برای برادرانت نقل مکن که می ترسم مکاری برای تو بیندیشند (یوسف: ۴ و ۵) و در آیه ی بعد گفته شده است: «وَكَذَلِكَ يَخْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ = و بدین سان پروردگارت تعلیم می گیرند و تعبیر خواب می آموزد.» در این سوره، هم در این آیه و هم در آیه ی ۱۰۱، تأویل الاحادیث به معنای تعبیر خواب است. البته عبارت تعبیر رؤیا هم در همین سوره به کار رفته است: «وَأَنْتُمْ الرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ - ۴۳/ یوسف». نیز در پایان همین سوره عبارت تأویل رؤیا به کار برده شده است. در سوره ی یوسف(ع) که زندانی است خواب دو تن از زندانیان را تعبیر می کند. نکته ی مهم دیگری که در ارتباط با تعبیر خواب در این سوره مطرح شده، این است که یک گروه از خواب ها تعبیر ندارد. زیرا «اضغاث احلام» یعنی خواب های پریشان است. (۴۴/ یوسف)

در فرهنگ اسلامی و شیعی خواب مخصوصاً رؤیای صالحه که تعبیر دارد و رؤیای صادقه که

تعبیرش راست درمی‌آید شأن شایسته‌یی دارد. از حضرت رسول(ص) روایت شده که «رؤیای مؤمن یک جزء از چهل و شش جزء نبوت است.» هم‌چنین روایت شده: «کسانی از شما راست‌گوترند که رؤیایشان نیز بیشتر راست درمی‌آید.» و در بحارالانوار به نقل از جامع‌الخبار حدیثی از حضرت رسول(ص) و بعضی از ائمه‌ی اطهار(ع) نقل شده که فرموده‌اند: «بعد از من نبوت نیست مگر مبشرات. اصحاب پرسیدند: مبشرات چیست؟ حضرت گفتند: رؤیای صالحه».

حاجی خلیفه در تعریف تعبیر رؤیا می‌نویسد: «علم تعبیر رؤیا علمی است که از آن مناسبت بین تعالوات نفسانی و امور غیبی شناخته می‌شود. به طوری که ذهن از نخستین به دومین انتقال یابد و به مدد آن بر احوال نفسانی در خارج و یا بر احوال خارجی در آفاق راه بیرد.»

شمس‌الدین آملی تعبیر خواب را «معرفت احوال خواب‌ها و کیفیت آن» معنی می‌کند و می‌نویسد: «علمی است که شریف است و یوسف صدیق(ع) آن را ثانی ملک نهاد. چنان که حق تعالی از آن حکایت کرده است: قَدْ أَتَيْنِي مِنَ الْمُلْكِ وَ عَلَّمْنِي مِمَّنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ».

حکمای اسلام طریقه‌ی معیات و علم النفس قدیم در مقام توجیه علمی و حکمی خواب و خواب دیدن برآمده‌اند. آن‌ها با رؤیا را اتصال نفس آدمی با عالم غیب یا ملکوت یا عالم قدس یا جواهر عالیه یا لوح محفوظ الهی می‌دانستند که بر اثر این اتصال به حقایقی که رخ داده یا هنوز رخ نداده، علم پیدا کند و آن علم به خواب می‌گفتند و با دخالت متخیله و مطابق و متناسب با آن به جامه‌ی تصویر درآید. چنان که فی المصنوع قطعی به صورت گاو لاغر یا خوشه‌ی خشک و فراوانی و فراخ‌سالی به صورت گاو فربه و خوش‌سیر و شاداب و یا گاویر آن جلوه‌گر می‌گردد.

خواب‌گزاری از دیدگاه کتاب سنت

و سیر تاریخی آن

تعبیر یا تأویل رؤیا، خواب‌گزاری از پدیده‌های مهم در اسلام و به تبع آن گسترده‌ای در منابع اسلامی و همچنین در حیات فردی و اجتماعی و فرهنگی و سیاسی مسلمانان بوده است. در سه بخش به بررسی ابعاد این پدیده می‌پردازیم:

۱. در قرآن

آیاتی از قرآن به موضوع رؤیا و تعبیر آن و اهمیت و نقش آن در زندگی انسانی و دینی اختصاص یافته و خواب‌گزاری به خصوص در زمره ویژگی‌ها و علوم خاص پیامبران محسوب شده است. خواب دیدن با تعبیر مختلف در قرآن به کار رفته است. واژه‌ی رؤیا هفت بار (محمدفؤاد عبدالباقی، ذیل «رأی»، «منام» به معنای رؤیا دو بار (۴۳/ انفال؛ ۱۰۲/ صافات) و بُشری یک بار (۶۴/ یونس) ذکر

شده‌اند. سه کلمه یاد شده به رؤیاهای صادقه اطلاق شده، و از رؤیاهای نامطلوب و دروغ در قرآن کریم با تعبیر «اضغات أحلام» یا «احلام» سه بار یاد شده است (دوبار در سوره‌ی یوسف و یکبار در سوره‌ی انبیا). رؤیاهایی که در قرآن ذکر شده اغلب راجع به پیامبران، و به ترتیب تاریخی درباره‌ی حضرت ابراهیم، حضرت یوسف و پیامبر اسلام است. رؤیای عزیز مصر و رؤیاهای دو جوان هم‌بند حضرت یوسف و گزارش و تعبیر (تأویل) رؤیاهای آنان توسط یوسف نیز ذکر شده است. بر اساس آیه‌ی ۱۰۲ تا ۱۰۷ سوره‌ی صافات، حضرت ابراهیم علیه‌السلام چند بار در خواب می‌بیند که فرزند خود را برای خدا قربانی می‌کند و چون رؤیایش را با فرزند خود در میان می‌گذارد و نظر او را جویا می‌شود، فرزند از او می‌خواهد که امر الهی را انجام دهد، و ابراهیم چنین می‌کند و همه‌ی مقدمات عمل قربانی را انجام می‌دهد؛ ذبح صورت نمی‌گیرد و از جانب خدا ندا می‌رسد که رؤیایت را به درستی تحقق بخشد؛ سپس ندیه‌ای برای او مقرر می‌شود (وَقَدْ نَاهُ بِذَنْحٍ عَظِيمٍ). طوسی و طبرسی (ذیل صافات) ۱۰۲، یادآور شده‌اند که خداوند در حال بیداری به ابراهیم وحی کرد که آنچه را در خواب به او امر شده امتثال کند. در رؤیای بیاضاً قطعاً صحت دارد و اگر آنان در بیداری به کاری مأمور نشوند جایز نیست که به آنچه در خواب می‌بینند عمل کنند. از قول ابومسلم اصفهانی نقل شده که رؤیای پیامبران با آنکه یکسره صحیح است، در انواع این خواب همان واقعیت را که در بیداری وجود دارد در خواب ببیند؛ یا چیزی برخلاف آنچه در واقعیت هست ببیند، همچون رؤیای یوسف و رؤیای ابراهیم، با این ملاحظه که ابراهیم از التزام به عمل کردن آنچه در خواب دیده بود ستم‌نم‌ن بود، اما راه دیگری هم نداشت (طبرسی، همانجا) و چون رؤیای پیامبران امر الهی و وحی است، پدر و پسر ظاهر آن را امر الهی تلقی کردند و به انجام آن تن دادند ولی خداوند هر مانع عمل تلقی ظاهر آن شد. در باب معنای جمله «قَدْ صَدَّقْتُ الرُّؤْيَا - ۱۰۵» صافات، گفته شده آنچه در خواب دیدم انجام دادی و آن را صادق تلقی کردم.

طوسی (ذیل یوسف/ ۵) ماهیت رؤیا را صورت بخشیدن به یک معنا در خواب می‌داند با این توهّم که واقعاً شخص آن را می‌بیند، به این ترتیب که عقل در هنگام خواب رفتن شخص از کار می‌افتد و چون وی معنایی را به تصور درمی‌آورد، گمان می‌برد که آن را می‌بیند. این تفسیر ربّی مالکی از منظری فقهی این پرسش را مطرح می‌کند که رؤیای کودکان اعتبار دارد یا نه؟ خود می‌تواند پاسخ آن توضیح می‌دهد که چون رؤیا ادراک حقیقت است و کودکان همان طور که می‌توانند در بیداری حقیقت را درک کنند در خواب نیز می‌توانند، پس اگر چنین خبری دهد از آنها پذیرفته است؛ به علاوه، خبر کودکان در بسیاری از احکام پذیرفتنی است. از این آیه نکات درخور توجه دیگری نیز دریافت شده است، از جمله اینکه درخواست یعقوب از یوسف مبنی بر این که رؤیای خود را به برادرانش نگوید، نشان می‌دهد برادران یوسف هم علم تعبیر رؤیا می‌دانستند؛ نکته دیگر این که رؤیا را برای اشخاص نااهل و کسانی که خیرخواه و قادر به تعبیر آن نیستند نباید نقل کرد.

درباره چپستی واژه «الاحادیث - ۶/ یوسف» که خدا تأویل (تعبیر) آن را به یوسف تعلیم داد، میان مفسران اختلاف نظر هست. برخی آن را جمع حدیث و به معنای سخنانی دانسته‌اند که شخص در خواب می‌بیند، کسانی چون رَجَاح و جُبائی هم ترکیب تأویل الاحادیث را بی‌ارتباط با تعبیر خواب دانسته‌اند، ولی به عقیده طباطبائی احادیث در این آیه جمع حدیث به معنای رؤیاست، زیرا رؤیا از قبیل حدیث نفس است، به این ترتیب که نفس آدمی اموری را در خواب به تصور درمی‌آورد. این دیدگاه ناقض قول کسانی است که رؤیاها را به این اعتبار احادیث خوانده‌اند که حکایت و بیان آن برای همتند که شخص در خواب دیده است. طباطبائی سپس اظهار می‌دارد که ظاهر قصه‌ی یوسف نشان می‌دهد مراد از احادیث باید مفهومی اعم از رؤیا باشد یعنی رویدادها و وقایعی که به تصور انسان درمی‌آیند اعم از آنچه در خواب یا بیداری بر او عارض می‌گردد. مراد از «تأویل - ۴۶/ یوسف» ملکیت و کیفیت رؤیاست و تعبیر خواب به تفسیر و روشن کردن مشکل و معنای متن شبیه است (رمخسای، ذیل ۱۸۸). طبرسی بر اساس این آیه رؤیا و تعبیر آن را امری معتبر دانسته که بین امت‌های پیشین هم رواج داشته است. واژه‌ی «ظن - ۴۲/ یوسف» به یوسف منسوب شده و منظور یوسف از به کارگیری این واژه را این دانسته‌اند که تعبیر خواب مبتنی بر گمان است نه یقین؛ اما رؤیای انبیا حق و یقین است. بر این وجه دیگر این است که بگوییم واژه ظن در این آیه به معنای یقین و علم به کار رفته نه گمان. ابن عربی ملاحظاتی بر اساس آیه ۴۳ سوره‌ی یوسف احتمال صحیح بودن رؤیای کافر را مطرح کرده است.

آیه ۴۴ سوره یوسف ناظر به نوعی رؤیاست که از آن به «أَصْغَاتُ أَحْلَامٍ» تعبیر شده و مفسران آن را خواب‌های پریشان و آشفته دانسته‌اند که تعبیر یسر نیست. أَصْغَاتُ جمع صَغَتْ به معنای دسته‌ای علف و گیاه یا کاه‌های مخلوط و ناهمسان است و احلام هم جمع حُلُم است. حُلُم به معنای آرامیدن و حُلُم رؤیایی است که در حال سکون و آرامش رخ می‌دهد. راستی آشفتنگی رؤیا به اصغاث تشبیه شده و در مجموع مراد از آن رؤیاهای دروغین است که تعبیر یسر نیست. عقیده طباطبائی به این اعتبار، رؤیایی اصغاث احلام نامیده می‌شود که متضمن صورتهای پراکنده آشفته باشد که یک جا گرد آمده و هر یک را تعبیر جداگانه است و چون با هم جمع می‌شوند، تعبیر و تفسیر آنها بر تعبیرکننده سخت می‌شود، و نکره آورده شدن مضاف و مضاف‌الیه در این ترکیب، همین معنی را افاده می‌کند. قُرطبی از این آیه این نکته را برداشت کرده که اولین تعبیر یک رؤیا لزوماً صریح‌ترین تعبیر آن نیست. فخر رازی پریشان خواندن رؤیای پادشاه توسط درباریان و تردید پادشاه در قبول این امر را در واقع تمهیدی برای نجات دادن یوسف می‌داند که همه به تدبیر الهی صورت گرفته است. در مجموع، بنابر آیات ۶ و ۳۶ و ۱۰۱ سوره یوسف، تعبیر یا تأویل رؤیا علمی است که خداوند آن را به یوسف تعلیم داده است. بر اساس آیه ۱۰۰ سوره یوسف نیز به سجده افتادن برادرانش تأویل (یا حقیقت) همان خوابی دانسته شده که در کودکی دیده بوده است.

درباره مطلبی که در آیه ۴۴ سورة انفال آمده و آن اینکه خداوند شمار دشمنان را در چشم پیامبر اندک نمایند، بین مفسران اختلاف نظر هست که این امر در رؤیا رخ داده بود یا در بیداری. بیشتر مفسران بر آنند که این امر در رؤیا روی داده است. مفسران درباره مضمون آیه ۶۰ سورة اسراء نیز اختلاف کرده‌اند که در رؤیا روی داده بود یا در بیداری. بسیاری از مفسران اهل سنت بر آنند که این امر در بیداری رخ داده و همان ماجرای اسراء است. بنابر نقلی از ابن عباس این آیه درباره ی فتح مکه بود. در رؤیا رخ داده است، به این ترتیب که چون مشرکان در حدیبیه مانع به مکه رفتن پیامبر اکرم یارانش شدند، گروهی به شک و شبهه افتادند و پیامبر بدیشان فرمود که من به شما نگفتم که همین امسال به مکه می‌رویم و اگر خدا بخواهد به آن جا خواهیم رفت و این امتحان الهی بود. اما براساس قولی دیگر که امام اقر و امام صادق علیهما السلام نیز نقل شده این امر در رؤیا رخ داد، ولی پیامبر در رؤیا روزینه‌ها را دید که بر منبرش بالا و پایین می‌روند و اندوهگین شد؛ سپس جبرئیل بر او خبر داد که این دیده‌ها بی‌حیثیت جای او خواهند نشست. تعبیر دیگری که در ادامه این رؤیا آمده «الشجرة الملعونة» است که مفسران عربانه مراد از آن اقوالی گفته‌اند. طباطبایی به تحلیل دیدگاه‌های عرضه شده در باره ی این پرداخته و به این نتیجه رسیده که این واقعه در بیداری رخ نداده و برعکس در رؤیا بوده و از سیاق آیات قبل و بعد از این آیه برمی‌آید که این رؤیا و درخت مورد اشاره در آن دو امری هستند که به زودی بر مردم آشکار می‌شوند. آشکار است که مردم به آن دو امر آزموده می‌شوند و در میانشان تباهی و طغیان و استکبار بروز می‌کند. طباطبایی با استفاده از معنی لغوی «شجره» که «اصل» است و هم با توجه به چیزها و کسانی که در آن مورد لعن واقع شده‌اند به این نتیجه می‌رسد که منظور از درخت لعنت‌شده گروهی از منافقین متظاهر به اسلام بوده‌اند که در میان مسلمانان ریشه دوانده بودند و مردم به وسیله آنان آزمایش می‌شدند و خداوند این امر را در رؤیا به پیامبرش نشان داد. بنابراین معنای آیه این می‌شود: ما درخت لعنت‌شده در قتل را که به تو شناسانیدیم و هم آنچه را که در خواب به تو نشان دادیم، و آن را جز برای آزمودن مردم در نادانیه طباطبایی این قول را هم که بر اساس آن خداوند این مطلب را از زبان مشرکان گفته به این ترتیب می‌بینیم: آنچه را دیده برای آنان بیان نموده و آنان گفته‌اند که شاید آن را در رؤیا دیده‌ای، آن را مورد نقد و برررسی قرار می‌دهد، با این استدلال که قبول این مطلب نیاز به قرینه دارد و چنین قرینه‌ای در آیه وجود ندارد. در مرتبط دانستن این آیه با فتح مکه را نیز رد می‌کند، چرا که این رؤیا را پیامبر پس از هجرت و قبل از فتح حدیبیه دید، حال آنکه آیه مورد استشهاد (فتح/ ۲۷) مکی است. این آیه در مقام تفسیر رؤیای پیامبر و از میان برداشتن شک و دودلی برخی اصحاب ایشان است.

طباطبایی (ذیل طه/ ۳۹) ضمن عرضهی خلاصه‌ای از علم النفس فلسفی قداما که آن را با آیات قرآن در این زمینه، از جمله آیات ۶۰/ انعام، ۴۲/ زمر و ۴۴/ یوسف، منطبق می‌داند به جمع‌بندی در باب انواع رؤیا پرداخته است. به گفته ی وی رؤیا در تقسیم اولیه بر دو قسم عمده است: نخست، رؤیاهای

صریح که نفس آدمی در آن هیچ‌گونه تصرفی نمی‌کند و چنین رؤیایی به تعبیر هم نیاز ندارد؛ دوم، رؤیای غیر صریح است که نفس آدمی از حیث حکایت و بیان و انتقال از یک معنا به معنای مناسب یا متضاد آن، در آن تصرف می‌کند و همین قسم رؤیا به تعبیر حاجت دارد و باید آن را به اصلش، که در آغاز برای نفس مشهود بوده است، بازگردانند (تأویل). این قسم دوم خود بر دو قسم است: یکی رؤیایی که نفس از حیث حکایت و بیان آن در آن تصرف می‌کند و از یک شیء به شیء دیگر که مناسب با مصاد آن است منتقل می‌شود و برگرداندن به اصلش دشوار نیست؛ قسم دیگر رؤیایی است که نفس در آن تصرف می‌کند بی آنکه در یک حد معین توقف نماید، مانند انتقال از ضد به ضد و از ضد به حل و مثل به ضد و امثال آن. همین نوع رؤیا در قرآن «أَصْغَاثُ أَحْلَامٍ» خوانده شده است.

۲. در حدیث

در احادیث تین مسائل مهمی در باب چیستی و منشأ رؤیا و اقسام آن و چگونگی تعبیر آن آمده است. همچنین نمونه‌هایی از رؤیاهای معصومین علیهم‌السلام و احياناً تعبیر آنها ذکر شده. در احادیث نبوی بر ربط و نسبت رؤیا با نبوت تأکید شده است. مثلاً بنا بر حدیثی نبوی و حدیثی از امام صادق علیه‌السلام، رؤیای مؤمن در آخر الزمان یکی از هفتاد جزء نبوت است. در توضیح این حدیث گفته شده که خداوند در عوض پنهان داشتن وحی و صاحبان آن، به مؤمنان بیش از دیگر افراد رؤیای صادقه عطا فرموده تا به واسطه آن، پاره‌ای از نبی‌داده‌ها را پیش از وقوع آنها برایشان آشکار سازد. مراد از آخر الزمان هم زمان ظهور حضرت مهدی علیه‌السلام است که بنا به احادیث در آن وقت خداوند دل‌های مؤمنان را در هر زمینه بر صواب و درستی گشود می‌آورد. اینکه رؤیای صادقه مؤمن جزئی از هفتاد جزء نبوت تلقی شده از آن روست که در رؤیا، هم چون نبوت نوعی اعلام و آگاهی دادن وجود دارد، زیرا به گفته کثیری از علما بر رؤیای صادقه فرشته‌ای موعود است که به بیننده خواب چیزهایی در باب تقدیرات نیک و بد او نشان می‌دهد. منظور از عدد هفتاد هم در این حدیث، اشاره به انواع راه‌های القای وحی است که رؤیا هم یکی از آنهاست. ابن حجر عسقلانی در توضیح حدیثی مشابه حدیث مذکور که از طریق اهل سنت از پیامبر اکرم روایت شده، یادآور می‌شود که منظور از هفتاد این نیست که تمام رؤیاهای صالحان جزء نبوت است بلکه منظور غالب آنهاست. در باب ارتباط رؤیا و نبوت هم گفته شده که اگر نبوت در این حدیث از ماده انباء (خبر دادن) در نظر گرفته شود، عطف حدیث این می‌شود که رؤیا خبری صادق از جانب خداست و هیچ دروغی در آن راه ندارد؛ و چون معنای نبوت هم خبر صادق تکذیب‌ناپذیر از جانب خداست، بنابراین رؤیا از جهت صدق خبر با نبوت مشابهت دارد. وجه دیگر این است که چون برخی از انبیاء بر برخی دیگر برتری دارند و صدق، چه در خواب و چه در بیداری، بزرگ‌ترین صفت آنهاست، آن کس که در صدق به آنان تأسی جوید رؤیای وی به صدق می‌پیوندد و برحسب تفاوت مقامات آنان، مقام صالحان پیرو آنان نیز متفاوت می‌شود و آن